

Tektipleşen Beden ve Siborg Sanat

Monotyped Body and Syborg Art

Azize Reva BOYNUKALIN¹
Neva DOĞAN²

ARAŞTIRMA MAKALESİ
Doi: 10.48146/odusobiad.801079

Öz

I. Dünya Savaşı ve sanayi devrimi sonrası değişen dünya konjonktürü, bedenin sanat yapıtlarında algılanma ve yorumlama biçimlerini değiştirmiştir. Modernizm ile ortaya çıkan tektipleşme: bireyleri birbirine benzeterek, kültürel farklılıkları ortadan kaldırmanın ve toplumsal düzeni sağlamanın bir yöntemi olmuştur. Modern sanattan günümüze, tektipleşen beden kavramı: organsız beden, makine estetiği, iktidar, özne-nesne gibi farklı ilişkileri içermektedir. Tektipleşen beden imgeleri Avrupa Resim sanatında makine estetiğine bağlı olarak ortaya çıkmış, gelişen teknoloji ve malzeme olanaklarıyla çağdaş sanatta da yerini almıştır. Makalede 20. yüzyıldan itibaren tektipleşme kavramının: resim, heykel, fotoğraf, enstalasyon, performans gibi sanat pratiklerindeki anlatım olanakları, nitel araştırma yöntemi ile literatür taraması yapılarak incelenmiştir. Sanatta tektipleşmeye bağlı olarak cinsiyetsizleşen beden imgelerinin siborg sanata evrilme süreci ve bedenin çok katmanlı temsilleri incelenerek değerlendirilmiştir. Bu makale, sanatta tektipleşen beden imgelerinin, yarı insan yarı makine olan siborg beden formlarına geçiş sürecini ve farklı sanat çalışmalarına yansımalarını içermektedir. Tektipleşen beden imgesi ve siborg sanatı üzerinden yeni bir bakış açısı geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Resim, Tektipleşme, Beden, Siborg, Sanat, İletişim

Abstract

Changing world conjuncture after 1st World War and Industrial Revolution has changed the form of perception and interpretation of body in artworks. Monotypisation, occurred with modernism, became the way of removing cultural differences and maintaining social order by making similar the individuals to each other. From modern art to today, monotypized body notion contains different relations like body without organ, machine aesthetic, power and subject-object. Monotypized body images has occurred depending on machine aesthetic in European painting, appeared in contemporary art with improved technology and material opportunities. In the article, the narration opportunities of monopolisation in art practices like painting, sculpture, photograph, installation and performance was examined by qualitative research method through literature search from 20th century. The evolution process of unsexualized body images bound to monotyped in art to cyborg art and multi-layered representation of body was dealt with via new point of view. This article contains the passing period of monotypized body images to syborg body forms which are semi-human and semi-syborg and reflections to different artworks. It aims to develop a new point of view upon monotypized body image and syborg art.

Keywords: Painting, Monotypisation, Body, Cyborg, Art, Communication

¹ Sorumlu Yazar, Dr.Öğr.Üyesi, Sinop Üniversitesi, Sinop, azizereva@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6978-3854
² Dr.Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, nevaaa86@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2602-8592

Extended Abstract

There is no doubt that First World War and Industrial Revolution has changed the directions of world in terms of economy, education, production, politics and also art. Developments in economic conditions has effected the production ways and styles. Thanks to the Industrial Revolution, the production is rised and serial production has emerged so that people could reach the productions easily and in abundance. Inevitably, mass production has affected the people's lifestyles in terms of fashion, speaking, attitude and manner. The mass production has caused people to be monotypized. Monotypisation is occurred in modern artists' works as narration opportunities. Armies are the striking examples of monotypisation which are reflected in Otto Dix's and Fernand Leger's works such as Stormtroopers Advance under Cover of Gas and Soldiers Playing Cards. The work Stormtroopers Advance under Cover of Gas is about masks that are worn by the soldiers during the war, and similarly Leger focuses on the monotypisation power of Army. Another work named Taking the Rye by Malevich reflects the workers monotypized conditions by making them dehumanized. The vacant forms of figures, reflects the modern lifestyle's results which contains similar and even the same individuals who imitates each other. Abakanowicz's work Infants scrutinizes that modern people consist of crwords who are similar to each other in the context of physical and mental features. Italian performance artist Beecroft, mentions the monotypisation power of fashion in modern lives. Chinese Children by Zhang Dali, puts forward the Chinese immigrants who come to China to work. According to him, these people are indeterminate crowds who are monotypized because of life conditions. Unsexualization is another way of monotypisation. According to Georg Milde who creates Consumed Nude emphasizes that marketing, advertising and fashion sectors have impact on society by making them unsexualized. Syborgs which is another notion the work discourses, reflect the digital age conditions. As a result of modernism, people use techlology and technological tools more and more and inevitably, they begin sto act like them. According to Donna Haraway, there is a syborg postgender is a creature of World which consist of both human and machine. Transplantations, aesthetic operations, integrated chips and implants make today's modern people a machine. Thanks to syborg bodies, the discrimination between the sexes is blurred. The is no boundaries about sexes both socially and biologically. Syborg art which is often performed by modern artists, id named like art after human. According to syborg art, as the machines resemble to humans, the humans resebmlle to machines. Which is interesting about syborgs is that the human body is donated again by human made materials. The performance by Stelarc named Third Hand is a wonderful example for syborg art which makes body an object. Stelarc emphasizes the inability of modern human. Nail Harbisson's syborgs named Eyeborg and Mozart's Queen of the Night Aria are about the being syborg in not related to a lifestyle but an method of artistic expression. The syborgs removes the discrimination between being physical and non-physical. Bul Lee, criticizes the modern people's excellence understanding. The work focuses on the transformation of monotypized bodies to syborg by depending on unsexualization. Unsexualization makes modern people more mechanized and posthuman.

Giriş

Postmodernizmin çoğulcu anlayışı ve özgürlükçü söylemi içerisinde beden: dinsel, siyasal ve ekonomik iktidar biçimlerinin yeniden üretildiği bir metafor olarak varlığını sürdürmektedir. Günümüzde beden kavramı: çokkültürlülük, din ve inanç sistemi, siyaset ve cinsel kimlik gibi farklı konular çerçevesinde yeniden konumlandırılır. Michel Foucault, Hapishane'nin Doğuşu, Özne ve İktidar, İktidarın Gözü ve Cinselliğin Tarihi gibi eserlerinde bedenin yeni çağın asıl meselesi olduğunu ve iktidarın beden üzerindeki tahakkümü ile onu nasıl biçimlendirdiğini ortaya koymuştur. Jacques Derrida ise bedeni, doğal bir nesneden ziyade sosyo-tarihsel ağ içinde, tanımlanabilir ya da üretilebilir bir kültürel yapı olarak ele almaktadır. 20. yüzyıl, bedenin bütünsel yapısının parçalara ayrıldığı, daima yarım bir yapı içerisinde tanımlandığı döneme işaret eder. Teknoloji ve plastik cerrahi alanındaki gelişmeler parçalı beden fenomenini ortaya çıkarmış ve beden, fizyolojik potansiyellerinin araştırıldığı bir materyale dönüşmüştür. Gilles Deleuze ve Felix Guattari bedenin bu parçacıklı yapısını organsız beden yani örgütlenme barındırmayan beden üzerinden anlatırlar. Disiplinli, toplumsal olarak örgütlenmiş beden, göstergelerinden sıyrılarak özgürleşme amacı ile yersiz yurtsuzlaşmış ve yeniden kurgulanmaya muhtaç durumdadır (Deleuze ve Guattari 2008: 333).

Beden, düşüncelerin ve uygulamaların somutlaştığı, iktidarın kendisini ifade ettiği bir mecra olarak, kapitalist çağın tüketim nesnesi olmaktan kaçamamıştır. Postmodernizmin ve hedonizmin yapısallığı içerisinde kozmetik sanayi, moda ve sağlık sektörü, hatta silah sanayi dahi maddi kazanç amacıyla bedeni kullanmaktadır. Jean Baudrillard'a göre endüstri ve gelir kaynağının temel unsuru olan beden, artık fetiş bir nesneye dönüşmüştür.

Tüketim unsuru olan tüm nesnelere daha katmanlı ve daha fazla yan anlamlarla yüklü olan nesne bedendir. Püritanizm çağından sonra bedenin özgürleşmesi, özellikle de dişil bedenin yeniden keşfine olanak sağlamıştır. Günümüzde reklamlarda, modada ve kitle kültüründe yer alan beden: sağlık ve gençlik kültürü, arzu söylemleri ve dişilik saplantısı ile adeta bir kurtuluş nesnesine dönüşmüştür (Baudrillard, 2004: 163).

Özellikle Avrupa'da gelişen sömürgecilik, dünya pazarının isleyiş yönünü değiştirerek toplumsal yaşamı etkilemiştir. Sanayileşme ve kapitalist sistemle doğan bu pazarda, üretim de tektipleşmiş ve her şeyle beraber beden de standart bir hal almıştır. Foucault, tektipleşmenin kapitalizmin bir ürünü olduğunu ifade eder. "Bireyleri atom haline, kendilerini temsil etmeyen soyut bir otoriteye boyun eğmiş atomlara indirgediler. Kapitalist toplum da bireyleri tektipleştiren ve sıradanlaştıran kitlesel bir tüketime sürüklemiştir" (Foucault, 2015: 100). Kapitalizmin bir sonucu olarak tektipleşen beden imgeleri sanatsal ifade de yerini almıştır. I. Dünya savaşı sonrasında sanatçılar: sanayileşme sürecinde bedenin işgücüne dönüştürülerek, makine olarak kurgulanmasını ve buna bağlı olarak tektipleşen beden formlarını konu edinmişlerdir. 19. yüzyıldan itibaren insani özelliklerinden zamanla arındırılan bedenlerin, mekanikleşmesi, uzuvlarını kaybetmesi hatta cinsiyetsizleştirilmesi sanat yapıtlarında kendini göstermiştir. Bu incelemede bilişim teknolojilerinin geliştiği günümüz sanatında tektipleşen beden imgelerinin siborg sanatın zeminini oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Beden imgelerinin çok katmanlı ve değişen sanatsal ifadeleri, tektipleşen beden imgeleri ve siborg sanat kapsamında ele alınarak değerlendirilmiştir.

Tektipleşen Beden

Bedenin tektipleşmesi, 16. yüzyıldan itibaren dünyadaki Batılılaşma hareketiyle başlamıştır. Avrupalı denizcilerin yaptığı coğrafi keşifler: Batı ülkelerine: ekonomi, siyaset ve askeri alanda güç kazandırmış, sömürge devletlerinin kurulmasına ve haritaların yeniden çizilmesine sebep olmuştur. 18. yüzyıla gelindiğinde ise Avrupa'da bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerin yanı sıra ticari başarılar, sanayileşme ve iletişim araçlarının yaygınlığını arttırmıştır. Tüm bu ticari gelişmelerden sonra 1762'de yapılan Paris Antlaşması ile Britanya hegemonyası sağlamlaşır (Latouche, 1991: 21). Bu gelişmeler sonucunda Batı'da kendi ırkının üstünlüğünü tüm dünyaya kabul ettirme ve dünyanın denetimini elinde bulundurma amacı ortaya çıkmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra da etkisini arttıran Batılılaşma, hayatın her alanında kullanılan modernizm kavramını niteler hale gelmiştir. Max Weber'e göre modernizm, geçmişten bu yana en fazla Doğu ülkelerinin sorunu olmuştur. Doğu

ülkeleri de Batılı olabilmeyi başarırsa dünyadaki toplumsal düzen sağlanacaktır (Weber,2013: 22). Modernizmle birlikte, toplumda düzenin sağlanması ve uyumlu bir ortama kavuşma hedefi, kaçınılmaz olarak tektipliliği ortaya çıkarmıştır. Özellikle modern devlet anlayışında tektipliliğin dayatılmasının temel sebebi, bütünlüğü korumak adına insanların bir hukuk çatısı altında toplanması ve birbirine benzeyen yaşamlar sürmelerini sağlamaktır. Farklı özelliklere sahip birey ya da gruplar, devletin kalıcılığı için tehdit oluşturmaktadır. Dolayısıyla tektipleşme, toplumsal düzen için gerekli bir unsur olmuştur.

Avrupa'nın dünyayı Batılılaştırma ve modernleştirme çabalarının devamında gelen I. Dünya Savaşı, Alman sanatçılar tarafından kültürel bir yenilenme olarak görülmüştür. Bu sanatçılardan bazıları savaşa bizzat katılarak, izlenimlerini eserlerine yansıtmışlardır. Alman dışavurumcu sanatçı Otto Dix Hendek Savaşı anılarını Der Krieg (Savaş) isimli gravür baskı resim serisine dönüştürmüştür. Dix, Saldırı Kıtası Gaz Altında İlerliyor gravüründe gaz saldırısında düşman hattı boyunca ilerleyen, yüzleri gaz maskeli beş askeri tasvir etmiştir.

Görsel 1: Otto Dix, Saldırı Kıtası Gaz Altında İlerliyor, 1924, Gravür Baskı 29.1x 19.6 cm, Moma Amerika (<https://arthistoryoftheday.wordpress.com/2011/07/25/otto-dix-stormtroopers-advance-under-cover-of-gas-1924/>).

Savaş mücadelesi sırasında gaz bombasından korunmak için takılan maskeler, askerleri tektipleştirmiş, insan formundan uzaklaştırmış ve yüzlerindeki saldırıdan kaynaklı dehşet ifadelerini gizlemiştir. "Sanatçı, askerlerin savaş nevrozundan muzdarip olmasına neden olan bu acı deneyimin, askerlerin savaş öncesi ve sonrasındaki benlikleri arasında büyük fark yarattığını belirtmiştir"³. Resimde, Askerler sosyal kimliklerinin dışında, başka bir bedene bürünerek yeni savaş kimlikleri edinmişlerdir. Dix, toplumun erkeklik standartlarına uygun militarize edilmiş bir erkek bedeni yaratmıştır. Ancak askerlerin yüzlerindeki maskeler, başta duygularını yansıtan ifadeler olmak üzere insanlıklarına dair tüm işaretleri yok etmiştir. Savaş sırasında işkenceye maruz kalan insan bedeni kendi formundan uzaklaşmıştır. Dix, Saldırı Kıtası Gaz Altında İlerliyor adlı eserinde maskeleri: askerleri tektipleştirerek bedensizleştirmenin, dolayısıyla da kimiksizleştirmenin bir aracı olarak kullanmıştır.

19. yüzyılın sonlarında ekonomik olarak Avrupa ülkelerine bağımlı olan Rus İmparatorluğu aynı zamanda modernleşme çabası içerisindeydi. Rus sanatçılar, Batı'da gelişen modernizm sürecinden etkilenmiş ve kendi sanat anlayışlarını bu yönde dönüştürmeye başlamışlardır. Tarımdan ziyade makineleşmenin yüceltilmesi Rus İmparatorluğu için modernleşmenin ilk adımı oldu. (Yılmaz, 2005: 87-88). Kazmir Malevich, Rus modernleşme sürecinde, sanayileşme ve işçi sınıfını yansıttığı Hasat Almak adlı eserinde tektip geometrik insan formlarıyla, figüratif resimde süprematizmin varlığını sorgulamaktadır. İfadesiz figürler metal bir boru gibi silindirik formunda ve ışık-gölge geçişleri ile mekanikleşerek resmedilmiştir. Sanatçı: modernizmin ortaya çıkardığı yaşam tarzını, bireyleri birbirine benzeştirerek ve taklit ettirerek düzenin sağlanma şeklini figüratif süprematist resimlerinde yansıtmıştır.

³ <https://arthistoryoftheday.wordpress.com/2011/07/25/otto-dix-stormtroopers-advance-under-cover-of-gas-1924/>.

Görşel 2: Kazimir Malevich, Hasat Almak, 1912, Tuval Üzerine Yağlıboya, 94x71.5cm, Amsterdam (<https://www.arthipo.com/tr-tr/kazimir-malevich-hasat-alma.html>).

Teknolojik yeniliklere bağılı olarak sınıf ayrımlarının oluştuğı Rusya'da feodal yaşamın zorlukları belirginleşmiş, 1917 Devrimi'nden sonra ise Marksizm'e yakınlık duyan ve Rusya dışında yaşayan sanatçılar, kapitalizmin acımasız sömürüsüne başkaldırma ihtiyacıyla eserlerini üretmeye başlamışlardır. Fernand Leger'in Mekanik Dönem olarak adlandırılan döneme ait resimlerinden bir olan Kağıt Oynayanlar tablosu Dix'in eserinde olduğu gibi sanatçının savaştan kalan izlenimleri yansıtır. Silindirik formlarla resmedilmiş askerlerin parçalanmış bedenleri, kıyafetleri ve buldukları mekan hepsi bir makinanın parçası gibi resmedilmiştir.

Bu biçimsel ifadedeki benzerlikler, beden-nesne ayrımını yapabilmeyi zorlaştırmaktadır. Ayrıca Leger, katı soyut geometrik biçimciliğı öne alarak resimlerini: deri, göz, ağız, burun gibi tüm uzuvlarından arındırmıştır. Bu, modernizm ile birlikte derinin yalnızca, kişinin diğerkleriyle kendisi arasına çizdiği bir sınır haline geldiğini göstermektedir. Batılı ve modern beden, "diğerk bedenlerden net çizgilerle ayrılmış, kendi derisinin sınırları içinde güven altına alınmış düzenli bir bedendir" (Çabuklu, 2004: 98). Leger'in Kağıt Oynayanlar resminde de beden, disiplin altına alınması ve kontrol edilmesi gereken bir nesne haline gelmiştir. Yeni gerçekçiliğın kökeninin modern yaşamın bizzat kendisi olduğunu düşünen sanatçılar eserlerinde zinde, güzel ve ölümsüz olanı, sert, mekanik kütleli formlarla ifade etmişleridir.

Görşel 3: Fernand Leger, Kağıt Oynayanlar, 1917, Tuval Üzerine Yağlıboya, 193x129cm, Tate Modern Müzesi, Londra (<https://www.tate.org.uk/art/artists/fernand-leger-1488/five-things-know-about-fernand-leger>).

Modernizm sürecinde tektipleşme, toplumdaki belirsizliği karşıt görüşleri, itirazları ve isyanların gerçekleşme ihtimalini yok ederek, bir güven ve bilinirlik ortamı sağlamaktadır. Zygmunt Bauman biyolojik bir terim olan asimilasyon kavramının yeni modern ulus devletlerindeki karşılığının tektiplilik güdüsü olduğunu düşünmektedir. Bu güdü, yakında ortaya çıkabilecek olan farklılığa tahammülsüzlüğün ayak sesleridir (Bauman, 2003: 139). Bauman'ın bu görüşünün çağdaş sanattaki yansımalarından biri de Magdalena Abakanowicz'in Çocuklar isimli eseridir.

Görsel 4: Magdalena Abakanowicz, Çocuklar 2015, Çuval bezi ve Reçine, 170x53x22cm, Venedik Georgio Vakfı, İtalya (<https://www.marlboroughgallery.com/artists/magdalena-abakanowicz/>).

Heykeltıraş Magdalena Abakanowicz, ortam odaklı üç boyutlu tekstil ürünü olan devasa heykellerini Abakanlar (sanatçının soyadından türetilen bir isim) olarak isimlendirmiştir. Bu şamanist organik dokulu heykeller, buldukları ortamın dokusuyla etkileşime girerek tezatlık oluşturmaktadır. Sanatçı modern dünyanın çelişkileri içerisindeki insanların tutum ve konumlarını irdelemektedir. Kafaları olmayan bir araya gelmiş kalabalıklardan oluşan heykelleri: maddeden, etten, insana dair karakteristik özelliklerden, cinsel kimliklerinden ve özden yoksundur. Gerçek biçimin ölü bir yansımasını sunan sanatçı, çokluk lehine bireyselliğini yitiren bedenleri hedef almaktadır.⁴

Göstergelerin en önemli nesnesi olan beden, kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve çeşitlenmesiyle birçok mecradan görünür olmaya başlamıştır. Bu araçlar aracılığıyla aynı tip görüntüye maruz kalan bireyler giderek gördükleri şeye dönüşmeye başlamışlardır. Tekrar edilen her şey davranışa dönüştükten sonra bilinçaltının en derin katmanına yerleşir (Le Bon, 1997: 113). 20. yüzyılda tüketim kültürü içerisinde yaşamsal gereksinimlerden çok duyguların tatminine yönelik bir anlayış öne çıkmıştır. Markaların globalleşmesiyle birlikte moda akımlarının tüm dünyayı etkisi altına alması tektipleşmenin önünü açmıştır. Herkesi bir örnek giyinmeye sevk eden moda olgusu, her medeniyetin kendi kültürünü kıyafetiyle taşıması fikrini ortadan kaldırarak kitle kültürünü yaratmıştır. “Günümüzde kimlik ilkesi düzeyinde değerlendirilebilecek her şey moda tarafından etkilenmiştir. Bunun nedeni ise tüm biçimlere kökenlerini unutturabilmesi ve onları yinelenmeye mahkûm edebilme gücüne sahip olmasıdır” (Baudrillard,2010: 154). İtalyan sanatçı Vanessa Beecroft, performanslarında moda dünyasının topluma dayattığı estetik kaygıları gösteriye dönüştürmektedir.

⁴ <http://www.artnet.com/artists/magdalena-abakanowicz/>

Görsel 5: Vanessa Beecroft, ALI, 2001, Dijital Fotoğraf, 160x127cm, Ion Soledad Lorenzo Koleksiyonu, İtalya (<https://www.carolinesmulders.art/vanessa-beecroft-04/>).

Vanessa Beecroft'un moda fotoğraflarına dönüşen performansları, izleyiciyi bir nevi röntgenci konumuna getirerek, konfor alanını sorgulamaktadır. Beecroft'un çalışmaları güzellik yarışmalarında, podyumda, reklamlarda ve filmlerde postmodern cinsellik ve temsil siyaseti üzerine bir diyalogu canlandırmaktadır. Sanatçı modanın küresel giyim şekline dönüşmesini ve tektipleşmiş ikonik kadın bedenini, steril bir ihtişamla yansıtmaktadır.

Görsel 6: Zhang Dali. Çinli Çocuklar, 2005, Reçine, 30 parça Farklı Ölçülerde Heykel, White Rabbit Galerisi, Sydney (<https://thestandardstore.com.au/blogs/news/standard-city-guide-sydney>).

Tektipleşen beden formlarını çalışmalarında sıkı sık kullanan diğer bir sanatçı da Zhang Dali'dir. Küratörlüğünü David Williams'ın yaptığı White Rabbit Galerisi'nde gerçekleştirilen Sefil Bedenler sergisinde, Zhang Dali'nin Çinli Çocuklar çalışması etkileyici bir anlatım sunar. Farklı yükseklerde ve farklı pozisyonlarda ayaklarından asılmış, sedef dokulu bedenler, grotesk bir görsellik içerir. Pekin kökenli sanatçı Zhang Dali'nin Çinli Çocuklar adlı çalışması, her yıl iş aramak için Çin şehirlerine akın eden yüz binlerce göçmeni temsil etmektedir. Bedenlerin mezbahadaki karkaslar gibi numaralandırılarak ve markalanmış halde asılması doğa-kültür, hayat-ölüm ikiliğinin dışında fiziksel bir gerçekliğe işaret eder. Sanatçı, çinli işçi göçmenlerin Çin toplumunun alt sınıfını oluşturan meçhul kalabalıklar olduğunu vurgular. Sanatçıya göre onları reçineye dökmek, varlıklarını ve katkılarını tanımanın ve Çin toplumunda hızla değişen zaman kavramını yakalamanın bir yoludur.

Çağdaş sanat sanatçılarının farklı yöntem ve materyallere başvurarak bedeni tektipleştirme durumu özellikle cinsiyetsizleştirme üzerinden gerçekleştirilebilmektedir. Kapitalizmin varlığından beslendiği pazarlama, reklamcılık ve moda sektörü, toplumu tektipleştirme işlevini yerine getirmekte ve bir nevi cinsiyetleri aynılaştırmaktadır. Bu farkındalıkla eserlerini üreten sanatçılardan biri de Georg Milde'dir.

Görsel 7: Georg Mild, Tükenmiş Çıplak, 2012, Dijital Fotoğraf, 120x65cm, Newyork
(<https://art-sheep.com/the-sexless-unidentified-figures-of-georg-milde/>).

Cinsiyetsiz bedenler izleyicide rahatsızlık uyandıran figürler olarak üçüncü bir cinse işaret eder. “Cinsiyetsiz, yani üçüncü cins diye adlandırılan bedenler, toplum tarafından kadına ve erkeğe atfedilmiş toplumsal davranış modellerini de yerinden ederler” (Murat, 2012: 97). Slavoj Zizek Cinsel Olan Politik midir? isimli kitabında bireyin biyolojik cinsiyeti ile toplumsal cinsiyeti ve öznel kimliği arasındaki uyumsuzluk sonucunda, transgenderizmin ortaya çıkacağını ifade eder. Kadınsılığın ve erkeksiliğin dışında gender-kuir konumları içeren karmaşık bu yapının: çift cinsiyetlilik, üç cinsiyetlilik, akışkan cinsiyetlilikten tutun da cinsiyetsizliğe kadar gideceğini belirtir. (Zizek, 2018: 67) Zizek, bunu aynı zamanda postgenderizm olarak adlandırır ve ekler “Toplumsal cinsiyetin biyoteknoloji ve üreme teknolojilerinde kaydedilen son gelişmeler sayesinde gönüllü olarak ortadan kaldırılmasını savunan toplumsal, siyasi ve kültürel bir harekettir bu” (Zizek,2018: 68). Marshall McLuhan ise teknolojiyi bir protez gibi gören organ kesme metaforu ile Zizek ile benzer bir yaklaşım sergiler. Georg Miller’in çalışmalarıyla da örtüşen bu metaforda teknoloji, hadım olma korkusuna sahip beden, görkemli bir şekilde fallik hale gelirken, tektipleşen bedenler cinsel kimliklerinden arınmışlardır. Böylece insani ve karakteristik özelliklerini de kaybederler.

Sanatta tektipleşen beden imgeleri analiz edildiğinde bedensel özelliklerin steryotiplerin dışına çıktığı görülmüştür. Çekici, alımlı kadın veya kaslı ve iri yarı erkek tiplemesinin yerini cinsel kimliklerinden uzaklaştırılmış, duygudan ve anlamdan yoksun, mekanikleşmiş imgeler almıştır. Modern sanat eserlerinde başlayan toplumsal cinsiyet rollerinin yıkılması, günümüz sanatında: cinsiyetsiz, donuk bakışlı ve robotlaşmış karakterlere evrilir. Günümüz sanatında resim, heykel, enstalasyon veya performans gibi sanat disiplinlerinin dışında moda ve reklamcılık, sinema, televizyon gibi sanat alanlarında da bedenler birer makine gibi tasarlanmaktadır. Claudia Springer, Elektronik Eros adlı eserinde bu konuya vurgu yaparak 20. yüzyıl sonlarında insanoğluluyla makineler arasındaki ayrımın giderek bulanıklaştığını, insanın teknolojiye olan bağımlılığının ikisi arasındaki mesafeyi giderek azalttığını hatta yok ettiğini iddia etmektedir (Springer,1998: 25).

İleri teknoloji ve düşük yaşamın da göstergesi olan, cinsel kimliklerin yok olması ile tektipleşen beden, siborgun tanımında da yer almaktadır. “Teknoloji, gerçekle yapay arasındaki karşıtlığı tümüyle müphem kılarak siberpunk karakterlere biyolojik cinsiyetlerinden kurtulma olanağı verir” (Springer, 1998: 44). Donna Haraway’ın geliştirdiği feminist siborg modeline göre ise, insan ve makine arasındaki alanın (bedenin) hadım edilme korkusu ve fetiş fantazilerle hayal edilmesine gerek yoktur. Haraway’e göre, siborg postgender dünyanın yaratığıdır ve insan-makine arabiriminde verimli bir ikili olarak yaşamaya devam eder (Foster, 2009: 270).

Siborg Sanat

Dijital Çağda teknolojik nesnelere: hayatın üretim, tüketim, pazarlama ya da gündelik yaşam pratikleri dışında insanların organları ve uzuvlarının dahi yerine geçerek, insani bedenleri robotlaştırarak siborg bedenler haline getirmiştir. 17. yüzyılda Descartes'in bedenini heykelden ya da toprak bir makineden başka bir şey olmadığı varsayımı, günümüzde gözlemlenebilir bir durumdur. "Bedenin müstakil işlevlerindeki bozukluklara çare olarak otomatların kullanımı, benzeri görülmemiş bir sıçramaya tanıklık etmiştir" (Corbin, 2005: 30). Organ nakilleri, güzellik kaygısını gidermek amaçlı yapılan operasyonlar, kaybedilen belli uzuvların yerine mekanik uzantıların yerleştirilmesi, sinir sistemlerine yerleştiren çipler, implantlar ve yapay zekânın oraya çıkmasıyla beden artık bir laboratuvar ortamına dönüşmüştür. Haraway Siborg Manifestosu'nda "Bir siborg, bir sibernetik organizma, makine ile organizmanın oluşturduğu bir melez, kurgusal bir yaratık olmanın yanı sıra toplumsal gerçekliğe ait bir yaratıktır" (Haraway, 2006: 2) der.

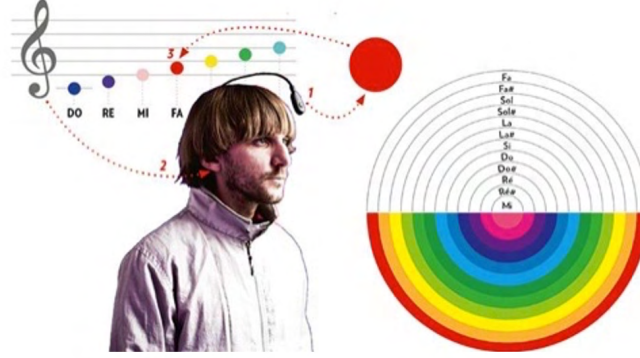
Siborg bedenlerde toplumsal ve biyolojik cinsiyete dair sınırlılıkların ortadan kalktığı, toplumsal davranış rollerinin keskinliğinin kaybolduğu, insan bedeninin robotlaştığı ve robotların insanileştiği görülmektedir. Bu anlamda siborg sanat alanında çalışmalarını üreten sanatçılar hem maddi bir ontolojik gerçeklik, hem de bir hayal ürünü sunmaktadır. Özellikle performans sanatında sıklıkla karşımıza çıkan siborg sanatı, bir nevi insan sonrası sanat olarak da adlandırılmaktadır. Siborg sanatında sanatçının stratejisinin, bedeni, fiziksel ve teknik olarak güçlendirmek üzerine kurduğu iddia edilir (Şangüder, 2016: 10). Siborg sanatında dikkat çeken bir diğer önemli nokta ise, insan bedenlerinin yine insan yapımı materyaller tarafından donatılmış olmalarıdır.

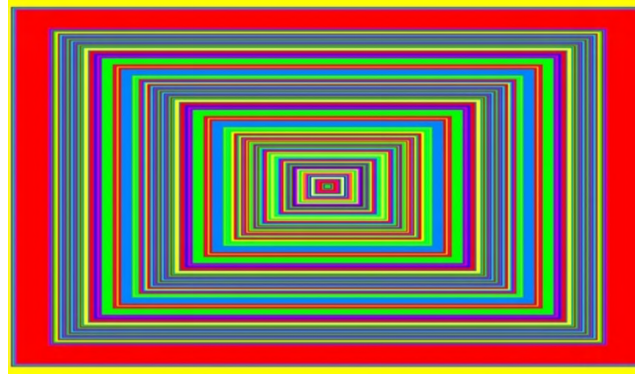
Görsel 8: Stelarc, Üçüncü El, Performans, 1980, Yokohama (<http://stelarc.org/?catID=20265>).

Bedenin toplum ve teknolojiyle olan bağlantısını ortaya koyan Avusturyalı performans sanatçısı Stelarc'ın Üçüncü Kol adlı performansı cyborg sanatının belirgin örneklerindedir. Stelarc'ın sağ koluna ek olarak alüminyum, paslanmaz çelik, akrilik, elektrotlar, kablolar ve bataryadan oluşan üçüncü kol, kaslardan aldığı elektrik sinyalleriyle komutlara cevap verebilen insan yapımı bir uzuv haline almıştır. David La Breton, Stelarc'ın kendi bedenini atıl bir nesne gibi değersizleştirdiğini belirtir. "Stelarc'ın performanslarında beden, teknolojik deneylerin sonucunda özne olmaktan çıkıp nesneye dönüşmüştür (Breton, 2016: 51). Stelarc'ın bedenine yaptığı eklemeler ve kancalarla kendini astığı performanslarında bedenini yeniden yapılandırmanın gelecekteki belirsizliğini irdelemektedir. Alain Corbin'in Bedenin Tarihi kitabında bahsettiği mutant-insan kavramı Stelarc'ın amacıyla örtüşmektedir. Stelarc'ın, tekno ekolojik dünyada bedenin yetersizliğini vurgulaması, Deleuze ve Guattari'nin

organsız beden kavramıyla yakından ilişkilidir. Stelarc bedene robotik uzuvlar ekleyerek: bedenini oluş halini(organsızlaştırma), fiziksel ve yetisel sınırlarını yeniden düşünmemizi sağlar. Bu performanslar aynı zamanda yeni algı ve düşünce biçimlerinin de genişletilmesi fikrine dayanmaktadır.

Görsel 9: Neil Harbisson, Eyeborg. (https://hpluspedia.org/wiki/Neil_Harbisson).

Görsel 10: Neil Harbisson, Mozart'ın Gecenin Kraliçesi Bestesi (<https://www.cbc.ca/radio/thecurrent/cyborg-hears-the-colours-he-cannot-see-i-don-t-feel-i-m-wearing-technology-i-feel-i-am-technology-1.2907663>).

Antropolog ve sanatçı David Tomas'a göre iki tür siborg gelecekte var olacaktır: birincisi, daha önce yaşamış kişi olarak ya da genetik olarak imal edilmiş, organik insan bedenini organik olmayan bir protezle birleştirerek birleşen tür, ikincisi ise, organik olmayan bilgisayar yazılımında korunmuş insan zihninden oluşan türdür (Springer,1998: 27). Tomas'ın siborg tanımına göre Neil Harbison ilk tanıma uymaktadır. Harbisson, bedene eklenen teknolojik implantlarla yeni duyu deneyimleri kazanan ilk siborg bireydir. Sanatçı, renk körlüğü rahatsızlığı sebebiyle renk frekanslarını ses frekanslarına dönüştüren eyeborg⁵ isimli bir cihaz geliştirmiştir. Bu cihaz, verileri doğrudan duyuşal veriler olarak algılabilmesini sağlamaktadır. Sanatçının yeni bir organı olan eyeborg, ona yeni algılama ve duyumsama biçimleri kazandırmıştır. Siborg olmanın bir yaşam biçimi olmaktan çok sanatsal bir ifade yöntemi olduğunu savunan Harbisson, kendisini de bir heykel olarak tanımlar (Reyhanlı, 2019: 79-80). Sanatçı, Renk Portreleri serisinde Beethoven, Mozart, Bach gibi sanatçıların bestelerini eyeborg aracılığıyla renklere transfer ederek sesleri renkler üzerinden ifade biçimlerine dönüştürür. Siborg sanatı sibernetik ve organik yapısı sayesinde insan olgusunu: cinsiyet, ırk, bedenleşme üzerinden yeniden sorgulamamızı sağlar. Siborgun varlığı ile öznenin iktidarı sarsılarak fiziksel olan ile fiziksel olmayan arasındaki ayırım kalkmıştır. Sanatçı Bul Lee bilim kurgularının alt kültürü olan siborgları, kendi kültürel köklerine işaret edecek şekilde çağdaş sanatta gündeme getiren ilk sanatçılardan biridir. Bul'un klasik heykellerin yüceliğine ve eksik uzuvlarına sahip mermer beyaz siborgları, değişen güzellik ve eksiklik kavramlarını irdelemektedir.

⁵ 2003 yılında Plymouth Üniversitesi sibernetik uzmanı Adam Montandon tarafından tasarlanan orijinal "eyeborg", bir dizüstü bilgisayara bağlı kulaklık şeklindedir. Daha sonraki geçirdiği operasyonlarla titreşen ve ses ileten bir çip kafatasının içine yerleştirilmiştir. Böylece Harbisson, bir sibernetik ve organizma melez (cyborg) olmuştur (Jeffers, 2014).

Görsel 11: Lee Bul, Siborg W1-W4, 1998, Enstalasyon Karışık Teknik, Kore (<https://www.theguardian.com/artanddesign/2018/may/28/cyborgs-gorgeous-art-lee-bul-south-korean-artist-seoul>).

Bul, cyborg heykelleri ve enstalasyonlarında, distopik hikayeler, bilimkurgu filmleri, ütöpik rüyalar ve sosyal eleştirilerden esinlenmektedir. Sanatçı çalışmalarında, bedenlerimizi iyileştirmek veya toplumu yeniden oluşturabilmek için, zarar verici nitelikteki mükemmellik arayışımızı incelemektedir. Heykelleri görkemli olmakla, grotesk olmak arasında gidip gelmektedir. Siborgları kendi kendini üretebilir hale getirme çabalarımız, sanatçıyı etkileyen ve çalışmalarına yansıyan bir durumdur. Bu ironik durumu şöyle ifade etmektedir: “Mükemmeliğin peşine düşüp, beceremeyip, korkup sonra da ona canavar diyoruz. Ama yine de deniyoruz, çünkü bu bizim insani kaderimiz”⁶. Sanatçı, yanlış giden bir genetik deneyi andıran anagram heykellerinde böcek, bitki ve deniz yaşamının karışımını andıran başsız bedenler sunmakta ve bu heykellerle, siborgun sanal düzlemle organik yaşam arasındaki var olma sürecini yansıtmaya çalışmaktadır.

Dijital çağda gelişen siborg sanat üretimleriyle sanatçılar, bedeninin toplumsal ve kültürel konumunu yeniden belirlemeye çalışmışlardır. Bir siborg, Foucaultcu yaklaşıma göre, iktidarın, bedenin verimli halini ve doğurganlığını kontrol etme hakkını elinden alır. Bu yönüyle siborg modern insan bedeninden farklıdır (Rose, 2007: 10). Bu yeni beden, artık türler arasıdır, parçalıdır, hetorejendir ve kökensizdir. Siborg sanat, sınırlarını genişleten beden formunun, hareketlilik ve geçişlilik özelliğine bağlı olarak tüm hiyerarşilerden ne kadar bağımsızlaşabileceğini araştırır.

Sonuç ve Öneriler

Beden, biyolojik bir organizma olmaktan çok içinde bulunduğu topluma dair tarihsel, kültürel, siyasal ve dini birçok özelliğin de barındırıcısıdır. Nesnelere gözleyen bir özne olan insan bedeni 19. yüzyıldan itibaren gözetlenen bir nesne halini almıştır. Öyle ki, bireylerin kendi bedenleri üzerinde dahi bir inisiyatif kalmamış, bedenler tektipleştirilerek kitleler yaratılmıştır. Tektipleşen beden kavramı modern sanat tarihinde birçok sanatçı tarafından farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Sanatçılar, I. Dünya Savaşı sanayi devrimi, kapitalizm gibi sosyolojik olayların insanlar üzerindeki psikolojik boyutlarını tektipleşen beden formlarıyla ifade etmişlerdir. Modern sanatta sanayileşmenin bir sonucu olarak gelişen makine estetiği öne çıkmış, sanatçılar, güzel ve ölümsüz olanı, sert, mekanik ve tektip formlarla ifade etmişlerdir.

Bu sanatçılardan Otto Dix savaşa bizzat katılarak, izlenimlerini Savaş isimli gravür dizinde gaz maskeli tektipleşmiş beden formlarıyla ifade ederken, Kazimir Malevich Rus modernleşme sürecini tektip geometrik insan formlarıyla yansıtmıştır. Modernizmle beraber makineleşmenin ve tektip beden imgelerinin yüceltilmesi Fernand Leger’in Mekanik Dönem eserlerinde de gözlemlenebilmektedir. Foucault’un tektipleşmenin önünü kapitalizmin açtığı yönündeki düşünceleri çağdaş sanatta da etkisi göstermiş, kültürel farklılıkların ortadan kalkması ve üretimin tektipleşmesi çağdaş sanatçıların çalışmalarını şekillendirmiştir. Heykeltıraş Magdalena Abakanowicz’in kafaları bedenlerinden ayrılmış insan topluluğunu imgeleyen heykelleri kimliğini ve düşünme yetilerini yitirmiş kitleleri temsil

6 <https://www.theguardian.com/artanddesign/2018/may/28/cyborgs-gorgeous-art-lee-bul-south-korean-artist-seoul>

etmektedir. Çağdaş sanatçılar tektipleşme etkisini tasarladıkları beden imgelerini aynılaştırarak gerçekleştirmektedirler. Maddeden, etten ve özden yoksundur. Makineleşme ve montaj bandı sayesinde seri üretimin yaygınlaşması ve modanın asimile etme gücü, Vanessa Beecroft'un performanslarında kendini göstermektedir. Beecroft dayatılan güzellik anlayışını ve modanın totaliter yapısını, insan ve cansız manken ayırımının yapılamadığı tektipleşmiş beden imgeleriyle sunar. Tektipleşmiş beden imgeleri çağdaş sanatçıların: çokkültürlülük, politika, ekonomi ve toplumsal cinsiyet rolleri gibi konularda eleştirel temsilleri haline gelmiştir. Çinli sanatçı Zhang Dali, iş bulmak için göç etmek zorunda bırakılmış genç insanları anlattığı Çinli Çocuklar enstalasyonunda belirsizlik ve güçsüzlük kavramları üzerinde durmuştur. Dali'nin enstalasyonunda tavandan sarkıtılarak asılmış bedenler, insan-hayvan-nesne ilişkisinin sorgulandığı, tektipleştirilmiş toplumsal denge ağırlıklarındadır. Dijital fotoğraf alanında çalışmalarını sürdüren Georg Milde, Tükenmiş Çıplak serisinde bedenleri cinsiyetsizleştirerek tektipleşme etkisi yaratmıştır. Cinsiyetsiz, yani üçüncü cins diye adlandırılan bedenler, toplum tarafından kadına ve erkeğe atfedilmiş toplumsal davranış modellerini de yerinden etmektedir. Milde, erkek- kadın, aktif-pasif, buyuran-buyurulan, eyleyen-katlanın şeklinde belirlenen rolleri ters yüz etmektedir. Aydınlanma felsefesinin önermesi olan ruhun cinselliği yoktur cümlesi, cinsel kutuplaşma dediğimiz belirgin erkek ve kadın ayırımının yok olmaya başladığını iddia eder. Toplumsal eşitlik, aynılaştırılarak, tektiplileştirilerek sağlanmaya çalışılmaktadır. Çağdaş sanatta, organların bedenden çıkarılması ya da yeni organlar eklenmesi, insan-hayvan, insan-makine veya insan-hayvan-makine gibi özellikler taşıyan beden imgeleri siborg sanatın temellerini oluşturmuştur. Siborg sanatçılar, bedenlere mekanik aygıtlar yerleştirerek hem teknolojinin yaşamlarımızdaki tamamlayıcı rolüne, hem de günümüz insanının ruhani durumuna ayna tutmaktadır. McLuhan'ın insan vücudunun ancak teknolojiyle geliştiği tezine uygun örnekler sunan siborg sanat üretimleri, hiyerarşi ve öteki kavramlarını altüst eden yapısı ile beden imgesine yeni bir öneri sunmaktadır. Sterlac, Neil Harbisson ve Lee Bul gibi sanatçılar araştırmalarında, çağdaş teknolojinin insan, beden, kültür ve doğayı nasıl ilişkilendirerek sınırları ortadan kaldırdığına odaklanmışlardır. Çağdaş sanatta tektipleşen beden imgelerinin cinsiyetsizleştirmeye bağlı olarak üçüncü türe yani siborg sanata evrilmesi çalışmanın sonucunu oluşturmaktadır. Siberetik perspektiften siborg sanata bakıldığında, teknolojinin bedenin bir uzantısı olması, makinelerle işbirliği yaparak hibrit formlara dönüşmesi bedenin hayatta kalabilmesi için gerekli bir durumdur. Yaşadığımız yüzyılda beden, farklı türlerle yeni bağlantılar kurabilen ve öteki kavramını altüst eden, bir tasarım nesnesi olarak, insan ötesi bir türü temsil etmektedir. Güncel sanat pratiklerinde de beden, tamamlanmış değildir daima oluş halindedir. Tüm bu dinamik, geçişli ve değişken yapısıyla beden, siborg sanat aracılığıyla konumlandırıldığı hiyerarşilerden özgürleşebilir.

Kaynakça

- Baudrillard, J.(2004). Tüketim Toplumu. Ferda Keskin (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2003). Modernlik ve Müphemlik. İsmail Türkmen (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Corbin, A. (2005). Bedenin Tarihi-3. Saadet Özen (Çev.). İstanbul: YKY Yayınları.
- Çabuklu, Y. (2004). Toplumsalın Sınırında Beden. İstanbul: Kanat Kitap Yayınları
- Deleuze G. ve Guattari F. (2008) Capitalism and Schizophrenia, Anti Oedipus, London: Continuum.
- Foucault, M. (2015). Biyopolitikanın Doğuşu. Alican Tayla (Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Farrelly, E. (2013). Mutluluğun Sakıncaları, çev. Erdem Gökyaran, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Haraway, D. (2006). Siborg Manifestosu. Osman Akinhay (Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Latouche, S. (1991). Dünyanın Batılılaşması: Gezegenimizin Bir Örnekleşmesinin Anlamı, Önemi ve Sınırları. Temel Keşoğlu (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Le Breton, D. (2016). Bedene Veda. Aziz Ufuk Kılıç (Çev.). İstanbul: Sel Yayınları.
- Le Bon, G. (1997). Kitleler Psikolojisi. Yunus Ender (Çev.). İstanbul: Hayat Yayınları.
- Murat, L. (2012). Cinsiyet Yasası: Üçüncü Cinsin Kültür Tarihi. İsmet Birkan (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi

Reyhanlı, U. (2019). Sanatta Bedensel ve Zihinsel Sınırlar: Uzun-Uzantı Olarak Sanat Pratikleri. (Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Sanat Çalışması Raporu). Hacettepe Üniversitesi/ Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.

Rose, N. (2007). The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power and Subjectivity in the Twenty First Century. Princeton: Princeton University Press.

Springer, C. (1998). Elektronik Eros. Hakan Güneş (Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Şangüder Karakuyu, M. (2016). Cyborg Formations in Art. International Journal of Social Relevance& Concern. doi: 10.1080/08164649.1

Turner, Brian, S. (2011). Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi. Ümit Tatlıcan (Çev.). Bursa: Sentez Yayıncılık.

Weber, Max. (2013). Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu. Gökhan Rızaoğlu (Çev.). İstanbul: Roman Yayınları

Zizek, Slavoj. (2018). Cinsel Olan Politik Midir? Bahadır Turan (Çev.). İstanbul: Encore Yayınları.

İnternet Kaynakları

URL: <https://arthistoryoftheday.wordpress.com/2011/07/25/otto-dixstormtroopers-advance-under-cover-of-gas-1924/> (Erişim tarihi: 20.09.2020)

URL: <http://www.artnet.com/artists/magdalena-abakanowicz/> (Erişim tarihi: 12.09.2020)

URL: <http://artasiapacific.com/Magazine/WebExclusives/VileBodies> (Erişim tarihi: 16.09.2020)

URL: <https://www.theguardian.com/artanddesign/2014/may/06/neil-harbisson-worlds-first-cyborg-artist> (Erişim tarihi: 13.08.2020)

URL: <https://www.theguardian.com/artanddesign/2018/may/28/cyborgs-gorgeous-art-lee-bul-south-korean-artist-seoul> (Erişim tarihi: 17.09.2020)

Resim Kaynakları

Görsel 1: Otto Dix, Saldırı Kıtası Gaz Altında İlerliyor, 1924, Gravür Baskı 29.1x 19.6 cm, Moma. <https://arthistoryoftheday.wordpress.com/2011/07/25/otto-dix-stormtroopers-advance-under-cover-of-gas-1924/> (Erişim tarihi: 18.09.2020)

Görsel 2: Kazimir Malevich, Hasat Almak, 1912, Tuval Üzerine Yağlıboya, 94x71.5cm, Amsterdam. <https://www.arthipo.com/tr-tr/kazimir-malevich-hasat-alma.html> (Erişim tarihi: 11.09.2020)

Görsel 3: Fernand Ledger, Kağıt Oynayanlar, 1917, Tuval Üzerine Yağlıboya, 193x129cm, Tate Modern Müzesi, Londra. <https://www.tate.org.uk/art/artists/fernand-leger-1488/five-things-know-about-fernand-leger> (Erişim tarihi: 06.09.2020)

Görsel 4: Magdalena Abakanowicz, Çocuk Grubu, 2015, Çuval bezi ve Reçine, 170x53x22cm, Venedik-GeorgioVakfi, İtalya. <https://www.marlbroughgallery.com/artists/magdalena-abakanowicz> (Erişim tarihi: 10.09.2020)

Görsel 5: Vanessa Beecroft, ALI, 2001, Dijital Fotoğraf, 160x127cm, Ion Soledad Lorenzo Koleksiyonu, İtalya <https://www.carolinesmulders.art/vanessa-beecroft-04/> (Erişim tarihi: 12.09.2020)

Görsel 6: Zhang Dali. Çinli Çocuklar, 2005, Reçine, 30 parça Farklı Ölçülerde Heykel, White Rabbit Galerisi, Sydney (<https://thestandardstore.com.au/blogs/news/standard-city-guide-sydney>) (Erişim tarihi: 11.09.2020)

Görsel 7: Georg Mild, Tükenmiş Çıplak, 2012, Dijital Fotoğraf, 120x65cm, Newyork <https://art-sheep.com/the-sexless-unidentified-figures-of-georg-milde/> (Erişim tarihi: 10.09.2020)

Görsel 8: Sterlac, Üçüncü El , 1980, Performans, Yokohama <http://stelarc.org/?catID=20265>

Görsel 9: Neil Harbisson, Eyeborg. https://hpluspedia.org/wiki/Neil_Harbisson (Erişim tarihi: 13.09.2020)

Görsel 10: Neil Harbisson, Mozart'ın Gecenin Kraliçesi Bestesi. <https://www.cbc.ca/radio/thecurrent/cyborg-hears-the-colours-he-cannot-see-i-don-t-feel-i-m-wearing-technology-i-feel-i-am-technology-1.2907663> (Erişim tarihi: 13.09.2020)

Görsel 11: Lee Bul, Siborg W1-W4, 1998, Enstalasyon Karışık Teknik, Kore. <https://www.theguardian.com/artanddesign/2018/may/28/cyborgs-gorgeous-art-lee-bul-south-korean-artist-seoul> (Erişim tarihi: 13.09.2020)